

נקודה למחשבה

כתבי עת נוהגים לפרסם מאמרים גמורים, מלוטשים, פרי מחקר ארוך. בג'מאעה החלטנו להציע אופציה נוספת. לרבים מאתנו יש רעיונות ראשוניים, אולי רעיונות בוסר, שעדיין אין לנו יודעים לאן נוביל אותם (או לאן הם יובילו אותנו). אולי יהפכו רעיונות אלה בסופו של התהליך לספר או למאמר, ואולי ייזנחו במגירה. המדור 'נקודה למחשבה' נועד לתת במה לרעיונות כאלה ולהביאם לפני הקוראים; המערכת מקווה לעורר באמצעותם רב־שיח שיתקיים מעל דפי כתב העת, באמצעות פרסום תגובות (טוקבקים) באתר ג'מאעה, או ישירות עם המחבר. אנו מזמינים אתכם להציע רעיונות, גם אם אינם מבוססים די הצורך, גם אם הם קוראים תיגר על התפיסות המקובלות, גם אם הם נשמעים מוזרים, ובלבד שינוסחו בקצרה ובבהירות.

שוטרים וגנבים באימפריה העוסמאנית: התפתחות אכיפת החוק והמדינה העוסמאנית, מאות 16-20

עמרי פז

מבוא

היסטוריונים מחפשים יחידות ניתוח בסיסיות שיש להן יכולת הסברית לתהליכים הגדולים, הן ברמת המקרו והן ברמת המיקרו. בנקודה למחשבה זו ארצה להראות שפשעה היא יחידת ניתוח יעילה לבחינת שתי תמות מרכזיות בהיסטוריוגרפיה עוסמאנית: הראשונה, בחינת הבניית המדינה המודרנית, והשנייה, תיאור וניתוח תהליכי המעבר למודרנה (passage to modernity) שעברו על האימפריה העוסמאנית. תהליכים אלו נמשכו על פני תקופות זמן ארוכות מאוד. הראשון נמשך מן המאה השש-עשרה ועד למאה העשרים. השני נמשך מאמצע המאה השמונה-עשרה ועד למאה העשרים. על כן, גבולות מאמר זה מבחינת זמן הם מהמאה השש-עשרה עד למאה העשרים. גיאוגרפית, המאמר לא יתמקד במרחב מסוים, אלא יעמוד על קשרי המרכז האימפריאלי והפריפריה בטריטוריות העוסמאניות.

על פניו, הבחירה לעסוק כאן ביחידות זמן ארוכות, מנקודת מבט אימפריאלית, חוטאת לכתיבה ההיסטורית האופיינית בחמשת העשורים האחרונים, הבוחנת סוגיות בזמן ובמרחב מצומצמים יותר. אלא, שלאחרונה, אחת המגמות החדשות בכתיבת היסטוריה הינה היסטוריה גלובלית. למעשה, הגישה הגלובלית מבקשת לאתגר את התפיסה שרואה ביחידה גיאופוליטית כקו העומדת בפני עצמה, וכך להצביע על כך שגלובליזציה אינה תופעה חדשה. במקרה שלפנינו הבחירה ביחידת זמן ארוכה ובראייה אימפריאלית נובעת, בין היתר, מן התחושה שהאימפריה העוסמאנית, כיחידה אורגנית ו/או מאגדת, הולכת ומאבדת מכוחה.

למעשה, כבר למעלה מעשור עובר חקר האימפריה העוסמאנית אטומיזציה, תהליך הבא לידי ביטוי בהתרוקנות המונח 'עוסמאניסט' (מומחה לאימפריה העוסמאנית) מתוכן.¹

1 תהליך זה קיבל ביטוי בדיון חשוב שנערך לאחרונה על בימת כתב העת *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association (JOTSA)* בין וירג'יניה אכסן (Aksan) לבין אהוד טולידאנו, ממנו עולה הקושי להיות מומחה המסוגל להיות מעורב בכל ההתפתחויות (תמטית, מרחבית ועל פני המאות השונות) בחקר האימפריה העוסמאנית. Virginia H. Aksan.

בחינת הבניית המדינה והמעבר למודרנה דרך פשיעה מאפשרת לראות שוב תהליכים אימפריאליים, וכד בכו, להבחין בהקשרים הגלובליים שכל כך אפיינו אותה מראשיתה. ומעל לכל, פשיעה מאפשרת להכניס את האדם – כסוכן בעל נוכחות – אל השיח של מדינה וחברה, כמו גם אל שיח המודרנה.

על מנת לעמוד על היתרונות בבחינת שני התהליכים דרך 'פשיעה', אבחן ראשית את כוחה של 'פשיעה' כחידת ניתוח בסיסית, ואת השימוש שנעשה בה מאז החלו היסטוריונים בשנות השישים של המאה העשרים לעבוד עם יחידת ניתוח זו. לאחר מכן, אתאר בקצרה את ההיסטוריוגרפיה של 'הפשיעה' במרחב העוסמאני. לבסוף, אנסה לתאר את תהליכי הבניית המדינה העוסמאנית ואת תהליכי המודרניזציה דרך 'פשיעה' כחידת ניתוח. בנקודה זו, אפנה לבחון את השימוש שעשו היסטוריונים חברתיים ב'פשיעה' כחידת ניתוח בסיסית.

ההיסטוריוגרפיה של הפשיעה

ההיסטוריוגרפיה של פשע, פשיעה ודין פלילי חדשה באופן יחסי. היא החלה בראשית שנות השבעים בבריטניה, כענף של היסטוריה חברתית. עד אז נושאים אלה לא נחשבו ראויים למחקר היסטורי אקדמי.² ואולם, בשנות השישים חל מפנה בהיסטוריה החברתית: בחינת תהליכים 'ארוכי טווח' (*longue durée*) ובנתונים סטטיסטיים, שאפיינו את אסכולת האנאל (*L'École des Annales*) משנות העשרים של המאה העשרים, נזנחו לטובת היסטוריה חברתית חדשה (*new social history*), שכונתה

'What's Up in Ottoman Studies?', *JOTSA* 1 (1-2) (2014), 3-21; Ehud R. Toledano, A Comment on Virginia H. Aksan's 'What's Up in Ottoman Studies?', *JOTSA* 2 (1) (2015), 215-218.

Xavier Rousseaux, 'From Medieval Cities to Nation States, 1350-1850: The Historiography of Crime and Criminal Justice in Europe', in *Crime History and Histories of Crime: Studies in the Historiography of Crime and Criminal Justice in Modern History*, eds., Clive Emsley and Louis A. Knafila (Westport CT: Greenwood Press, 1996): 4-5; Clive Emsley and Louis A. Knafila eds., *Crime History and Histories of Crime: Studies in the Historiography of Crime and Criminal Justice in Modern History* (Westport CT: Greenwood Press, 1996), 67; David Jones, *Crime, Protest, Community and Police in Nineteenth-Century Britain* (London: Routledge, 1982), 1; Joanna Innes and John Styles, 'The Crime Wave: Recent Writing on Crime and Criminal Justice in Eighteenth-Century England', *The Journal of British Studies* 25 (4) (1986), 380-435.

'היסטוריה מלמטה'. היסטוריה זו ביקשה להנכיח את נשואי המחקר של ההיסטוריה החברתית – בני אדם 'פשוטים' – שעד אז כלל לא קיבלו קול בהיסטוריה החברתית. כתיבה זו צמחה על רקע נטייה של מדעי החברה בארה"ב לעסוק בזכויות אדם בכלל ושל קבוצות שוליים (אפרו-אמריקאים, נשים, בעלי מוגבלויות וכדומה) בפרט. לכן, מפנה זה הוביל לעיסוק בסוג חדש של שאלות היסטוריות. משאלות הקשורות בקונסטרוקציות גדולות, ובמסד נתונים כמותי, היסטוריונים פנו לעסוק בקבוצות שוליים. כך החלו היסטוריונים לעסוק גם במושגים ובפשיעה. הספר המזוהה יותר מכל עם גל כתיבה זה, הוא: *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*, שחובר בידי חמישה מחברים, ובהם א. פ. תומפסון (E. P. Thompson).

גישתם של היסטוריונים אלו הייתה נאו-מרקסיסטית, וככזו הם נטו לראות בפשיעה, אולי כל סוג פשיעה, התנגדות של המוחלשים לשכבות ההגמוניות. המחקרים הראשונים בשנות השבעים וראשית השמונים יצרו זיקה בין קפיטליזם לפשיעה. במרכז השיח עמדו יחסי המעמדות והקשר בין תהליכי תיעוש ועיור מחד ובין עלייה ברמת הפשיעה וחומרת הענישה מאידך.³ זו הסיבה שדגש רב ניתן לעבירות רכוש במחקרים אלו. תרומתם העיקרית של מחקרים אלה טמונה בהבנה שפשיעה, או סטייה חברתית, או הפרה של נורמות חברתיות הן תוצאה של הבנייה שמשקפת אינטרסים או מערכות ערכים של קבוצות הגמוניות, ולא של מערכות ערכים מוחלטות.

במקביל להתפתחותה של ההיסטוריה החברתית חל מפנה בחקר המשפט, שהייתה לו השפעה רבה על ההיסטוריה של הפשיעה. עד שנות השישים, החוק נתפס כאוטונומי, וככזה שהתפתח באופן פנימי מתוך הגיון עצמי, או מדינמיקה פנימית לפחות. לכן, הוא היה נחלתם הכמעט בלעדית של אנשי הפקולטות למשפטים, ו/או של היסטוריונים שחקרו את החוק דרך ספרות עיונית.⁴ עם זאת, בשנות השישים החלו חוקרים לבחון את החוק בהקשרים חברתיים.

המונח 'לימודים סוציו-לאליים',⁵ נטבע ככותרת לחקר החוק דרך דיסציפלינות מתחום מדעי החברה (סוציולוגיה של החוק, אנתרופולוגיה של החוק, היסטוריה

3 ראה לרוגמה: Douglas Hay, 'Property, Authority and the Criminal Law', in: Hay, Linebaugh et al (eds.), *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England* (New York and Middlesex: Penguin, 1977); V. G. A. Gatrell, Bruce Lenman and Geoffrey Parker (eds.), *Crime and the Law: The Social History of Crime in Western Europe since 1500* (London: Europa Publication Limited, 1980).

4 Martin J. Wiener, *Reconstructing the Criminal: Culture, Law, and Policy in England, 1830-1914* (Cambridge: Cambridge University Press 1990), 4-6.

5 M. Freeman, 'Law and Sociology', *Law and Sociology: Current Legal Issues* 8 (2005), 2.

משפטית).⁶ מחקרים אלו מתאפיינים בגישה אקלקטית, הן מתודולוגית והן תיאורטית,⁷ ונעדרים פרידגמה מרכזית.⁸

יחד עם זאת, למחקרים סוציו-לגאליים מכנה משותף – הם בוחנים את החוק כביטוי ליחסי כוח בחברה. לכן, הם בוחנים כיצד יושם החוק, או כפי שגישה זו מכונה Law in Action, בניגוד לשיח המשפטי המושתת על פורמליזם משפטי ומכונה 'החוק בספרים' (Law in the Books).⁹ במשתמע, חוק מובן על ידי סוציו-לגאליסטיים כאמצעי נוסף למשטור חברתי.¹⁰

למעשה, מחקרים סוציו-לגאליים מתאפיינים בתפיסות שמאל פוליטיות ובגישה ביקורתית לחוק.¹¹ בעשותם כן, מבקשים חוקרים אלה לערער על הלמדנות הרואה בחוק ובמשפט עולם סגור, העומד בפני עצמו, והפתוח רק למשפטנים.¹² ובאמת, משפטנים, עורכי דין ושופטים נוטים להתעלם ממחקרים אלו.¹³ בעבור מי שכותב מחקרים סוציו-לגאליים, שחקנים רבים נוטלים חלק בפרשנות החוק ויישומו, ובכך משפיעים על החוק עצמו, בהם גם עבריינים, קורבנות ושוטרים. תפיסה זו מחייבת ערנות של חוקרים למגוון רחב של מקורות משפטיים, לערכים תרבותיים, למנעד רחב של פרטים בחברה, ובעיקר לפער שבין החוק הכתוב לפרשנות וליישומו במציאות – פער שמתקיים בכל החברות בעבר ובהווה.¹⁴

מאמצע שנות השמונים נחלשה המגמה הפשטנית שראתה בחוק ובענישה חלק ממאבק מעמדי.¹⁵ במקביל מוקד המחקר נע מחקר הפשיעה לעבר חקר יישום החוק

- B. Z. Tamanaha, *Realistic Socio-Legal Theory: Pragmatism and a Social Theory of Law* (Oxford, 1997), 2, 11-25. 6
- R. Cotterrell, 'Subverting Orthodoxy, Making Law Central: A View of Sociological Studies', *Journal of Law and Society* 29, 4 (2002), 633; P. Hillyard, 'Invoking Indignation: Reflections on Future Directions of Socio-legal Studies', *Journal of Law and Society* 29, 4 (2002), 645-646. 7
- L. Friedman, 'The Law Society Movement', *Stanford Law Review* 38 (1986), 763, 779. 8
- R. Cotterrell, 'Why Must Legal Ideas Be Interpreted Sociologically', *Journal of Law and Society* 25, 2 (1998): 171-192; idem, *Subverting Orthodoxy*, 632-644. 9
- Freeman, 'Law and Sociology', 1-2. 10
- Tamanaha, *Realistic Socio-Legal Theory*, 2. 11
- Cotterrell, 'Subverting Orthodoxy', 633. 12
- Tamanaha, *Realistic Socio-Legal Theory*, 2. 13
- Iris Agmon, 'Review of Peirce, Leslie, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*', H-Turk, H-Net Reviews, <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=13539> [updated September 2007]. 14
- J. M. Beattie, *Crime and the Courts in England 1660-1800* (Oxford: Clarendon, 1986), 455-470, 513-538; Jones, *Crime, Protest, Community*; Innes and Styles, 'The Crime Wave', 173-210. 15

הפליילי על ידי מוסדות השיטור, השיפוט והענישה. מספר סיבות הובילו לשינוי זה – החשובה בהן נכרכה בירידת קרנה של ההיסטוריה הפוזיטיביסטית. מחקרים אלו התמקדו בשיח של המוסדות ובקריאה של המסמכים בהקשרם. במונח זה המחקר הושפע מאוד מן האנתרופולוגיה התרבותית בכלל, ומן 'התיאור הגדוש' של קליפורד גירץ (Clifford Geertz) בפרט.¹⁶ במסגרת תפנית זו פיתחו היסטוריונים מודעות למגבלות שיש למסמכים העומדים לרשותם. הם הפכו מודעים לכתיבה הסלקטיבית של בית המשפט עליו נסמכו מאוד בעבר. או אז החל עיסוק בדרך היווצרות המקורות וכתיבתם.¹⁷

בהיסטוריוגרפיה הצרפתית, לעומת זאת, כמעט ולא נערכו מחקרים על פשיעה עד שנות השמונים, ואלו היו ברובם המכריע כמותיים. בראשית הדרך המגמה הייתה כתיבת היסטוריה מלמטה, בדומה למסורת הבריטית, אבל בשנות התשעים מרכז הכובד עבר לחקר הפונקציה של מוסדות הדין הפליילי. מרגע שהבינו היסטוריונים את מורכבות הטקסט והדיכוי החבוי בו החלה התעניינות בממד הפוליטי שלו.

ניתן לטעון, שהשינוי שחל הוביל למערך אחר של שאלות, שבחנו, בין היתר, את מקומן של נורמות חברתיות ואת תפקיד המוסדות המשפטיים במשחק החברתי-פוליטי. מטרת המחקרים הייתה להבין כיצד משמרים סמכות וכיצד קבוצה שומרת על ההגמוניה אל מול קבוצות אחרות.¹⁸ במקביל, העיסוק במשטרה ובכתי הכלא נשלט, רובו ככולו, על ידי תפיסות פוקיאניות.¹⁹ כדאי לציין כי כאשר היסטוריונים בריטים ואמריקאים עסקו בפשיעה בצרפת הם עשו זאת במסורת הכתיבה הבריטית שהווכחה לעיל.

כיום יש מגמות רבות בחזית המחקר ההיסטורי, ויחד עם זאת יש עדיין הרבה מה לעשות בתחום זה. המגמה הכללית הבולטת בשיח העכשווי עליה ניתן להצביע מציעה שילוב תפיסות בקרימינולוגיה, עבודה סוציאלית, ושאר סוגות שיח הרלוונטיות לנושא. אם ננסה להגדיר את גבולות השיח, הרי שהוא מקיף את המאות החמש-עשרה

16 Clifford Geertz, 'Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture', in *The Interpretation of Culture*, ed., Clifford Geertz (New York: Basic Books, 1973): 3-30.

17 ראה לדוגמה:

Carlo Ginzburg, 'The Inquisitor as an Anthropologist', in *Clues, Myths and the Historical Methods*, edited by Carlo Ginzburg, (Baltimore: John Hopkins University Press, 1992) 156-165.

18 René Lévy, 'Crime, the Judicial System, and Punishment in Modern France', in Clive Emsley and Louis A. Knafla (eds.), *Crime History and History of Crime: Studies in the Historiography of Crime and Criminal Justice in Modern History* (Westport CT: Greenwood Press, 1996), 92-95.

19 שם.

עד העשרים. תקופה זו ניתן לחלק לשתי תקופות: הטרומ-מודרנית (המאות החמש-עשרה ועד השמונה-עשרה) והמודרנית (סוף המאה השמונה-עשרה והמאה התשע-עשרה). יתר על כן, רוב המחקרים העוסקים בהיסטוריה מודרנית נכתבו על בריטניה וצרפת. החלוקה מעידה על מרכזיות התפתחות המדינה ומערכות המשפט במחקר מן הטעם הפשוט שרובו נסמך, כמעט לחלוטין, על ארכיוני המדינה (נקודה אליה אשוב בדיון על המדינה העוסמאנית).

עד לסוף שנות התשעים הדיון ההיסטוריוגרפי בפשע ופשיעה היה אירופר-צנטרי בעיקרו וכמעט ולא כלל דיון בחברות מזרח תיכוניות, אסייתיות, דרום אמריקאיות ואפריקאיות. אבל, מאז, ובעיקר בשנות האלפיים, הולכת וגוברת הכתיבה בנושא. הדיון שלנו יתמקד, מן הסתם, בחברות המזרח תיכוניות. בנקודה זו, ראוי לשאול מה הופך פשיעה ליחידת ניתוח בעלת כוח הסברי. זאת, בזמן שהיסטוריונים עדיין דנים בשאלה מה כולל חקר 'פשיעה'. אמנם, רוב החוקרים זנחו מזמן את ההגדרות המשפטיות של המונח, ואלו שכן עושים זאת אולי יעדיפו את המונח 'עבירה'. אלא שהמונח 'פשיעה' נפוץ מדי מכדי שניתן יהיה להתעלם ממנו.²⁰ אם בעבר קטגוריה זו

20 לדיון כללי במונח 'פשיעה' ראו בעבודות הבאות: Clive Emsley and Louis A. Knafla eds., *Crime History and Histories of Crime: Studies in the Historiography of Crime and Criminal Justice in Modern History* (Westport CT: Greenwood Press, 1996); Edward Muir and Guido Ruggiero eds., *History from Crime* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994); George Rudé, *Criminal and Victim: Crime and Society in Early Nineteenth-Century England* (Oxford: Clarendon Press, 1985); David Taylor, *Crime, Policing and Punishment in England, 1750-1914* (London: Macmillan Press, 1998); Christopher Walderp and Donald G. Nieman, eds., *Local Matters: Race, Crime, and Justice in the Nineteenth-Century South* (Athens: University of Georgia Press, 2001); Louis A. Knafla ed., *Violent Crime in North America* (Westport: Greenwood Publishing Group, 2003); Peter King, *Crime, Justice, and Discretion in England 1740-1820* (Oxford: Oxford University Press, 2000); Dana Y. Rabin, *Identity, Crime, and Legal Responsibility in Eighteenth-Century England* (London: Palgrave Macmillan, 2004); Barry Godfrey, Clive Emsley, Greame Dunstall eds., *Comparative Histories of Crime* (Devon: William Publishing, 2003); Barry S. Godfrey, Paul Lawrence, Chris A. Williams eds., *History and Crime* (London: Sage Publications, 2008).
 Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2005); Ruth A. Miller, *Legislating Authority: Sin and Crime in the Ottoman Empire and Turkey* (New York: Routledge, 2005).

נתפסה כאובייקטיבית, הרי שהיום היא מובנת כהבנייה חברתית, כתולדה של משא ומתן מתמיד על גבולות הנורמה. לכן, כל הכתיבה על החוק הפלילי ועל מדיניות האכיפה והענישה נדונים בממד סובייקטיבי, או מוטב לומר – במימד תרבותי.²¹ למשל, יש פשעים המכונים 'חברתיים': בבריטניה של המאה התשע-עשרה השכבות הנמוכות התייחסו בסלחנות להברחות, ציד בלתי חוקי, או השגת גבול, משום שאלו כללו אי שיתוף פעולה עם השלטון מחד, ולא הביאו לפגיעה בבעלי האדמות עצמם, מאידך. לכן, מי שביצע מעשים אלו לא נתפס כפושע, על אף שהחוק ראה בו עבריין.²² ניאוף במדינת ישראל היום אינו עבירה על פי החוק, אך בחברות מוסלמיות רבות, הנואף או הנואפת היו יכולים למצוא את עצמם מוצאים להורג בעבור אותו המעשה.²³

ברמה היותר קונספטואלית, פשיעה היא רגע בו תרבות נכשלת במונחיה שלה. רגע בו מערכות – ברמת המיקרו – מאתגרות את כוחן וערכיהן של מערכות המאקרו של אותה תרבות.²⁴ ההיסטוריון חושף באמצעות 'הפרעה' זו אידיאולוגיות וערכים של חברת עבר, שפעמים רבות מוסווים על ידי השיח ההגמוני ששולט בתיקי המשטרה ובית המשפט. בדרך זו ההיסטוריון יכול לחשוף את התרבות והאידיאולוגיה של השכבות המוחלשות, אלו שלא כתבו את ההיסטוריה של עצמן. בנוסף, נחשפים בכך גבולות האידיאולוגיה ההגמונית, שכל הזמן מאתגרים וגם מכוננים מחדש. אלא, שאם נחזור לעניין מאמר זה – הבניית המדינה ומעבר של חברה למודרנה – הרי ש'פשיעה' יכולה לשמש יחידת ניתוח בסיסית טובה מכיוון שזו צומת בו נפגשים מערכות המדינה (משטרה, בתי משפט ומוסדות ענישה) ברמות שונות (מקומיות ואימפריאליות) עם אנשים ונשים רגילים (קורבנות ופושעים).²⁵

משום כך, צומת זה מחווה היטב הן מהי תפיסת המדינה, כפי שתפסו מתווי המדיניות, הפקידים הבכירים והזוטרים, והן הנתונים; וכן חושף את השינויים ברמה האידיאולוגית והפרקטית שחייבו תהליכי המעבר למודרנה. כעת אעבור לבחון שתי התפתחויות אלה בהיסטוריה העוסמאנית.

- Martin J. Weiner, *Reconstructing the Criminal: Culture, Law, and Policy in England, 1830-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990): 6-7. 21
 David Jones, *Crime, Protest, Community and Police in Nineteenth-Century Britain* (London: Routledge, 1982): 15-16; J. M. Beattie, *Crime and the Courts*, 7. 22
 Peters, *Crime and Punishment*, 32. 23
 Edward Muir and Guido Ruggiero, *History from Crime* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994), viii. 24
 David Jones, *Crime, Protest, Community*, 19. 25

פשיעה, הבניית מדינה ומודרנה עוסמאניים

התמונה שארצה להציג כאן נולדה עם בניית סמינריון שלימדתי לפני כשנתיים במחלקה ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת בן-גוריון בנגב שכותרתו 'שוטרים וגנבים באימפריה העוסמאנית'. במהלך הכנת הקורס התחילו לצוץ השאלות והתמות שעומדות לדיון כאן, ואשר על חלקן אני עדיין עובד. אתמקד תחילה בשאלות שקשורות בהיסטוריוגרפיה.

ראשית הדיון ההיסטורי בפשיעה, פושעים ודין פלילי במדינה העוסמאנית החל בשנות השלושים של המאה העשרים ונמשך עד לשנות השישים של מאה זו. עיקר עניינם של מחקרים אלו היה החוק הפורמאלי. מכיוון שהארכיונים העוסמאנים טרם היו פתוחים בפני החוקרים, הם נסמכו על מקורות נרטיביים בלבד, ועל כן דיונם צומצם למילה הכתובה של החוק.²⁶

פתיחת הארכיונים העוסמאניים בסוף שנות החמישים הובילה לפרסומן של עבודות ראשונות שנסמכו על מסמכי ארכיון באמצע שנות השישים, כאשר במקביל המשיכו להתפרסם עבודות שנסמכו על מקורות נרטיביים. חוקרים כמו בר (Baer), שו (Shaw) ואינלצ'יק (Inalcik) עברו מבחינת המילה הכתובה של החוק לחקר יישומו.²⁷ מחקריהם עסקו אמנם בהיסטוריה חברתית, ולכן התמקדו בפרקטיקות, אבל גישת המחקר שלהם לא הייתה 'סוציו-לגאלית'. מחקרים אלה היוו שלב חשוב בתהליך התפתחות ההיסטוריה החברתית יותר מאשר התפתחות היסטוריה משפטית. בשלב זה המחקר התמקד ברמה האימפריאלית, ללא חקר הפרובינציאליות. הדגש ניתן לעבודות הגופים המחקריים ולאופן הכפפת המערכת הפרובינציאלית לשלטון המרכזי.²⁸

26 Hamilton Gibb, Sir, and Harold Bowen, *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, 2 vols. (London, 1950, 1957); Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* Hıfzı Veled, 'Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat', ראו גם: (Montreal, 1964) in: *Tanzimat I Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile* (İstanbul, 1940), 139-209; Ahmed Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* (Ankara, 1963); Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, V. L., Menage, ed. (Oxford, 1973).

27 Gabriel Baer, 'Tanzimat in Egypt-The Penal Code', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London* 26 (1) (1963), 29-49; Stanford J. Shaw, 'The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876', *IJMES* 1 (1970), 51-84; Halil Inalcik, *Application of the Tanzimat and Its Social Effects* (Lisse, 1976).

28 ראו גם: Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*.

תחילת העבודה בארכיון מסמנת את אחת מן ההתפתחויות החשובות בהיסטוריוגרפיה העוסמאנית והמזרח תיכונית. פתיחת הארכיונים הובילה למפנה בכתיבה ההיסטורית: הכתיבה הנרטיבית ברובה²⁹ פינתה את מקומה למחקרים בעלי העדפה בולטת לניתוח סטרוקטוראלי, שהושפע ממדעי החברה בכלל, ומהסוציולוגיה בפרט.³⁰ המעבר מהיסטוריה נרטיבית להיסטוריה סטרוקטוראלית הביא להדגשת 'המדינה' ומוסדותיה תוך ויתור על סיפורי חיים של פרטים, של עוסמאניות ועוסמאנים תושבות ותושבי האימפריה.³¹ מפנה זה הוביל להבחנה בין כתיבת היסטוריה עוסמאנית, שיישרה קו עם כתיבת היסטוריה חברתית של אירופה וצפון אמריקה, לבין כתיבת היסטוריה מזרח תיכונית, שהייתה ברובה פוליטית ונטועה בשיח האוריינטליסטי. משהחלו היסטוריונים לעבוד עם טקסטים של פרקטיקה משפטית-חברתית, כשהבולטים שבהם הם רישומי בתי הדין השרעיים העוסמאניים (סג'ל), בתורכית עוסמאנית-*sicill* ובערבית-*sijill*, במחצית הראשונה של שנות השבעים, חל מפנה נוסף בחקר הפשיעה (ונושאים חברתיים אחרים) באימפריה העוסמאנית. מכיוון שרישומי בתי הדין השרעיים נכתבו ונשמרו במחוזות ובפרובינציות השונים של האימפריה, בחנו מחקרים אלה את יישום החוק מנקודת המבט הפריפריאלית, מן הפרובינציות. בנוסף, לראשונה עסקו המחקרים בדין הפלילי עצמו, תוך בחינת עבודת סוכני מדינה שונים האחראים ליישום, כמו הקאדי, המושל וראש המשטרה.³² כלומר, לראשונה נבחנו פרקטיקות בהקשרים סוציו-לגאליים.³³ ראוי לציין כי רוב

- 29 על מאפייניה של ההיסטוריה הנרטיבית ראה: Lawrence Stone, 'The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History', *Past and Present* 85 (November 1979), 3-4.
- 30 Terrence J. McDonald, 'What We Talk About When We Talk About History: The Conversations of History and Sociology', in: Terrence J. McDonald, ed., *The Historic Turn in the Human Sciences* (Ann Arbor, 1999), 92.
- 31 Lawrence Stone, *The Revival of Narrative*, 8-11.
- 32 Ronald C. Jennings, 'Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri', *Studia Islamica* 48 (1978), 133-172; idem, 'Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th Century Ottoman Kayseri', *Studia Islamica* 50 (1979), 151-184; Abdul Karim Rafeq, 'The Law-court Registers and Their Importance for a Socio-economic and Urban Study of Ottoman Syria', *L'espace Social de la Ville Arabe*, (1979), 51-58; Haim Gerber, 'Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th Century Bursa', *International Journal of Turkish Studies* 2 (1) (1981), 131-147.
- 33 J. E. Mandaville, 'The Ottoman Court Records of Syria and Jordan', *Journal of American Oriental Society* 86 (1966), 311-319.
- Ehud R. Toledano, 'The Legislative Process in the Ottoman Empire in the Early Tanzimat Period: A Footnote', *International Journal of Turkish Studies* 1 (1980), 99-106.

מחקרי הסג'ל עוסקים בהיסטוריה חברתית (משפחה, נשים, ילדים, כלכלה מקומית, ירושות, הלוואות וכדומה), וכמעט ואינם עוסקים במשפט הפלילי, שקיים בסג'ל, אבל במשורה. אם לא די בכך, המקורות אפשרו בפעם הראשונה לנסות ולחלץ קולות של נתינים מחוץ למעגל האליטה.³⁴ כתיבה זו נמשכה עד למחצית שנות השמונים. במחצית שנות השמונים הושפעו חוקרי סג'ל מן האנתרופולוגיה החברתית.³⁵ שתי התפתחויות שלא היו תלויות האחת בשנייה הובילו למגמה זו. הראשונה הייתה פרסומם של מספר מחקרים אנתרופולוגיים שעסקו בחוק ובמערכת המשפט בחברות מוסלמיות בנות זמננו במהלך שנות השמונים.³⁶ שניים מן החוקרים, איקלמן (Eickelman) ורוזן (Rosen) היו תלמידיו של גירץ, והשימוש שהם עשו במתודולוגיה הגירציאנית בבית המשפט קרצה מאוד להיסטוריונים. במקביל, חוקרי סג'ל (ובעיקר מי שעסקו בפשיעה) הושפעו מאוד מן המחקר המיקרו-היסטורי. השפעה זו תרמה למפנה לעבר האנתרופולוגיה, שכן מיקרו-היסטוריה מיישמת שיטות עבודה אנתרופולוגיות.³⁷ בעוד שהאנתרופולוגים שעסקו בחברות ההווה העניקו לחוקרים יכולת לדמיין טוב יותר את בית הדין ובעיקר את היכולת לנסות ולהבין את נשוא המחקר במונחי הוא, הרי שעבודות מיקרו-היסטוריות סיפקו כלים מתודולוגיים לעבודה עם הטקסטים ופענוחם, כלים שלא היו בנמצא עד אז. תפנית זו הובילה חוקרים לשים דגש על הפרט ועל מערכות היחסים של יחידים בתוך קבוצות השיוך השונות שלהם,³⁸ ולחזור לכתוב היסטוריה נרטיבית.³⁹ בשלב זה

- 34 ררור זאבי, 'רישומי בית הדין השרעי העות'מאני – מקור להיסטוריה חברתית במזרח התיכון – הערכה מחדש', המזרח החדש מא (2000), 13. על מגבלות רישומי בתי הדין השרעיים ומה שפירס מכנה 'שפה מוסדית', ראה: Peirce, *Morality Tales*, 101-106.
- 35 Iris Agmon, *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine* (New York, 2006), 40-41; Ehud R. Toledano, 'What Ottoman History and Ottomanist Historiography Are, or, Rather, Are Not', *Middle Eastern Studies* 38 (3) (2002), 201.
- 36 Brinkley Messick, 'The Mufti, the Text, and the World: Legal Interpretation in Yemen', *Man* 21 (1986), 102-119; Lawrence Rosen, *The Anthropology of Justice: Law as Culture in Islamic Society* (Cambridge, 1989); Dale F. Eickelman, *Knowledge and Power in Morocco: The Education of a Twentieth-Century Notable* (Princeton, 1985).
- 37 Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth Century Miller* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992); Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Gurre* (Harmondsworth: Penguin Books, 1985).
- 38 Ginzburg, *The Cheese and the Worms*; Zemon Davis, *The Return of Martin Gurre*.
- 39 על ההבדל בין הנרטיב הישן לנרטיב החדש, ראו: Lawrence Stone, *The Revival of Narrative*, 18-19.

החלו להיכתב ולהתפרסם מחקרים העוסקים בפרקטיקה של מערכת אכיפת החוק – על שלבי הטיפול השונים בפושע – שהופרו על-ידי ההתפתחויות המתודולוגיות של ההיסטוריה החדשה, זו שעסקה במבנים הגדולים. מחקרים אלה מתאפיינים בניסיון להציג תיק משפטי אחד או מספר מצומצם של תיקים היכולים ללמדנו משהו על החברה והפושע בתוכה.⁴⁰

משנות האלפיים ניכר 'מבול' של כתיבה בחקר הפשיעה במרחב העוסמאני, המתמקדת ברובה במאה התשע-עשרה המאוחרת, החל מסוף התנוזמאת (שנות השמונים של המאה התשע-עשרה). כתיבה זו מתאפיינת בשימוש מושכל בריבוי התעודות שהמדינה הביורוקרטית הותירה מאחוריה, ובהתמקדות המוסדות החדשים שנוצרו בשנים אלו, ובעיקר המשטרה ובתי הסוהר. לצד זאת, כולטת הכתיבה הגוברת על המאה השמונה-עשרה. מאה זו, שבמשך שנים לא זכתה בתשומת לב ההיסטוריונים, מסתמנת כ'דבר החם הבא' בלימודים עוסמאניים, ונראה, כפי שאני מראה במקום אחר,⁴¹ כי פרקטיקות רבות בתחום אכיפת החוק המודרנית, נולדו במאה זו.

- Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkîya Türküleri* (Ankara, 1985); Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyala* (İstanbul, 2003); Ehud R. Toledano, 'Law, Practice, and Social Reality: A Theft Case in Cairo, 1854', *Asian and African Studies* 17 (1983), 153-173; Suraiya Faroqhi, *The Life and Death of Outlaws in Çorum*, 145-161; Eyal Ginio, 'The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selanik (Salonica) During the Eighteenth Century', *Turcica* 30 (1998): 185-209; Rudolph Peters, 'Prison and Marginality in Nineteenth-Century Egypt', in: Eugene Rogan, ed., *Outside In: On the Margins of the Modern Middle East* (London, New York, 2002), 31-52.
- Omri Paz, 'Documenting Justice: New Recording Practices and the Establishment of an Activist Criminal Court System in the Ottoman Provinces (1840-late 1860s)', *Islamic Law & Society* 21 (2014): 81-113.
- Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: לקריאה סוציו-לגאלית של מערכת המשפט, ראה: Law and Modernity* (New York: Palgrave Macmillan, 2011); idem, 'Civil Disputes Between the State and Individuals in the Ottoman Nizamiye Courts', *Islamic Law and Society* 19 (2012): 257-274; idem, 'From Legal Representation to Advocacy: Attorneys and Clients in the Ottoman Nuzamiye Courts', *International Journal of Middle East Studies* 44 (2012): 111-127; idem, 'British Perceptions of Ottoman Judicial Reform in the Late Nineteenth Century: Some Preliminary Insights', *Law and Social Inquiry* 37 (2012): 991-1012; idem, 'The Trial of the Prosecutor Hamdi Bey: Inside and Out of the Ottoman Nizamiye Court', *Journal of Social History* 45 (2011): 757-779; idem, 'Ottoman Judicial Change in the Age of Modernity: A Reappraisal', *History Compass* 6 (2008); Ebru Aykut Türker, 'Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire' (unpublished PhD dissertation, Boğaziçi University, 2011);

מעבר לצורך לעמוד על התפתחות השיח המחקרי בתחום, סקירה היסטוריוגרפית זו נועדה להצביע, ראשית, על קשר הדוק בין תפיסת המדינה וסוג אכיפת החוק שזו קיימה; ושנית, על טיב וכמות התעודות שהמדינה יצרה בנושא. לא בכדי מתמקד רוב

Milen V. Petrov, 'Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864-1868', *Comparative Studies in Society and History* 46:4 (2004): 730-759; Sedat Bingöl, *Hırsova Kaza Deavı Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon merkezi, 2002); Martha Mundy and Richard Saumarez Smith, *Governing Property, Making the Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria* (London: I. B Tauris, 2007)

לקריאה על משטרה, ראו: Nadir Özbek, 'Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)', *IJMES* 40 (2008): 47-67; Noemi Levy, Nadir Özbek, and Alexandre Toumarkine, eds. *Jandarma ve Polis: Fransa ve Osmanlı Tarih Yazımına Çapraz Bakışlar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009); Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği* (İstanbul: İletişim yayımları, 2004); idem, 'Policing the Poor in the Late Ottoman Empire', *Middle Eastern Studies* 38:2 (2002): 149-164; Noémi Levy, 'Savoirs et Savoir-Faire dans la police ottomane au tournant des XIXe et XXesiècles', in *Métiers de Police: Etre policier en Europe, XVIIIe-XXesiècle*, eds. Jean-Marc Berlier et al. (Rennes Cedex: Presses Universitaires De Rennes, 2008): 261-274; idem, *Ordre et désordres dans l'Istanbul ottomane (1879-1909)*, (Paris: Karthala, 2013); idem, 'Building Professional and Political Communities: The Value of Honor in the Self Representation of Ottoman Police During the Second Constitutional Period', *EJTS* 18, (2014); Ali, Sönmez, *Zaptiye Teşkilatı'nın kuruluşu ve Gelişimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005).

לקריאה על מוסדות ענישה ראו: Gültekin Yıldız, *Mapusane: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012); Kent Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014); idem, 'Identity in the Ottoman Prison Surveys of 1912 and 1914', *IJMES* 41: 3 (2009), 365-367

לקריאה על פשיעה ותחושת ביטחון, ראו: Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002); idem, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909', *Türklük Araştırmaları Dergisi* 16 (2004): 59-95; idem, "'Beggars' and 'Vagrants' in State Policy and Public Discourse During the Late Ottoman Empire: 1876-1914", *Middle Eastern Studies* 45:5 (2009): 783-801; Noémi Lévy and Alexandra Toumarkine, eds. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18-20. Yüzyıllar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007); Roger A. Deal, *Crimes of*

המחקר העכשווי במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, שהרי על התקופה שעד לסוף המאה השמונה-עשרה אין אלא תיעוד דל, וזה הקיים 'רזה' מאוד. כעת אפנה להסביר את הקשר שבין תהליכי הבניית מדינה ומודרניזציה לאכיפת חוק.

על שוטרים וגנבים באימפריה העוסמאנית

היסטורית, השושלת העוסמאנית נבדלת בכך שהייתה בין הבודדות שהחלו את דרכן בראשית העת החדשה המוקדמת ושרדו עד למאה העשרים. עם זאת, מתקופת הנסיכות מצוי ברשותנו תיעוד דל מאוד בתחום הפשיעה ואכיפת החוק (וזאת עד למחצית השנייה של המאה החמש-עשרה או ראשית המאה השש-עשרה). התיעוד הקיים מתקופה זו כולל בעיקר חוקים, צווים ומינויים.

המעבר מנסיכות לאימפריה לווה בכמה תהליכים משפטיים. מיסוד מערכת העלמיה (*ilmiye*), שהכשירה, מינתה וביקרה את עבודת העלמא, ויצירת היררכיה משפטית, גם אם מוגבלת, במינוי עלמא לתפקיד קאדי, החל כבר בראשית המאה החמש-עשרה.⁴³ אחד התהליכים הראשונים שחולל מבנה ארגוני זה היה יצירת קובצי החוקים (*kanunnameler*), החל במחצית המאה החמש-עשרה. לשני התהליכים היה תפקיד חשוב ביצירת האחדה משפטית במחוזות השונים של האימפריה המתפתחת. אוריאל הד הצביע על המאפיינים של קובצי חוקים אלו. קובצי חוקים אלו נכתבו אד הוק, בתגובה לקובלנות שהגיעו מן המחוזות השונים. החידוש הגדול של קובצי החוקים היה במתן מענה משפטי לסוגיות שבהן לשריעה לא היה מענה. אומנם לא כאן המקום לדון בהרחבה במשפט השרעי, אבל עיקר עניינו של משפט זה הוא בעניינים פרטיים בין יחידים. בתהליך הדרגתי, שנמשך עד לאמצע המאה החמש-עשרה, יצרו קובצי החוקים מיזוג בין מסורות משפטיות שונות (שרעית, מדינית ומקומית).

Honor, Drunken Brawls, and Murder: Violence in Istanbul under Abdülhamid II. (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010).

Zarinebaf, Fariba, 'Maitien de l'ordre et contrôle social à Istanbul au XVIII siècle', in *Metiers de police: Être policier en Europe, XVIII-XX siècle*, eds. Jean-Marc Berlier et al. (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2008), 87-96; idem, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800* (Berkeley: University of California Press, 2010); Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century. Between Crisis and Order* (Leiden: Brill, 2014).

על היררכיה משפטית עוסמאנית במאות החמש-עשרה והשש-עשרה, ראו: Martin Shapiro, 'Islam and Appeal', *California Law Review* 68 (1980): 350-352; David S. Powers, 'On Judicial Review in Islamic Law', *Law and Society Review* 26:2 (1992): 324

בתחום הפלילי, קבצים אלו היו משמעותיים משום שהם ניסו לייצר האחדה בתחומי הענישה, גם אם זו הייתה חוץ-שרעית. אין לנו יכולת להבין מה יושם מקובצי החוקים ועד כמה, אבל הם יכולים לספק לנו אמת מידה להבנה מה נחשב לענישה הולמת. פעמים רבות הגישה העוסמאנית הייתה פרגמטית והעדיפה ענישה פחותה, שיש בצידה גם קנס כספי, על פני ענישה גופנית חמורה, וזאת בתמורה לרף ראיות נמוך יותר. המחשבה המשפטית השרעית יצרה רף ראיות שקשה לעמוד בו, אבל מי שהורשע נענש בדרך כלל קשות. אחד העונשים שהפכו מקובלים במאה השש-עשרה היה עונש שירות כחותר בספינות הצי העוסמאני. ואכן, המילה 'משוטאי' הפכה למילה נרדפת למאסר עם עבודת פרך.⁴⁴

בד בבד עם תהליך הסטנדרטיזציה המשפטית הוקמה מערכת בתי דין שרעיים. אל לנו לבלבל בין בתי הדין השרעיים הקיימים היום במדינת ישראל, ועניינם דיני אישות של מוסלמים, לבין בתי הדין השרעיים. ראשית, הם נקראו בתי דין מקומיים, וענייניהם היו רחבים מאוד. המילה 'שרעי' שימשה כמובן חוקי, ואלו היו בתי המשפט של המדינה העוסמאנית. תיעוד עבודתם של הקאדים נעשה ברישומי בתי הדין, או-הסג'ל. לסלי פירס (Pierce) עמדה על ההבדל המהותי בין הסג'ל – שהיה אחד החידושים העוסמאנים החשובים ביותר – לבין התיעוד המשפטי שהיה קיים בתקופה הממלוכית וראשית התקופה העוסמאנית. בעוד שהסג'ל היה רכוש בית הדין השרעי, הרי שלפני הקמת בתי הדין, התיעוד היה שייך לקאדי, ולכן בתום כהונתו הקאדי לקח עימו את הניירת בה חפץ. בתוך כך, פירס מצביעה על הזיקה שבין הקמת בתי הדין השרעיים ובין יצירת קורפוס הסג'ל.

הסג'ל העוסמאני נותר בבית הדין והפך לארכיון מקומי. ארכיון זה כלל גם את הצווים וקובצי החוקים שנשלחו מן המרכז האימפריאלי, וכלל גם אישורי עסקאות למיניהן. הקאדים, שמונו לתקופות מוגבלות בכל מחוז, פיתחו ראייה אימפריאלית והובילו לפסיקות שהיו פחות תלויות מקום. הקמת בתי הדין ומינוי הקאדים היו לכלי משמעותי בהפיכתם של המחוזות השונים לעוסמאנים.⁴⁵ תהליך ההאחדה המשפטית מעיד על הקשר שבין תפיסת המדינה והבנייתה ובין אכיפת החוק.

כפי שכבר טענתי, למעשה אין לנו חומר רב בתחום הפשיעה מתקופה זו. אומנם קובצי החוקים מספקים לנו את העבירות הקיימות בחוק ואת העונשים הראויים למי שהורשע בעבירות אלה. אבל, בפועל, ברישומי בתי הדין כמעט ואין תיעוד של מקרים

44 הקבלה של ראיות פחותות לשם הרשעה שבצידה עונש קשה פחות, ובעיקר חתירה באוניות הצי, אפיינה מדינות רבות באירופה של התקופה, ראו: John H. Langbein, *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Régime* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1977).

פליליים. לכן, הידע שלנו על פרקטיקות השיפוט ואכיפת החוק, כמו גם על הפושעים והפשיעה, מועט.⁴⁶ מיעוט המקרים הפליליים בסג'ל מהווה תעלומה שעוסמאניסטים מתקשים להשיב עליה. בפסקאות הבאות אנסה לספק הסבר (ולו ראשוני) לתעלומה זו. מירג'אן דמשקה (Damaška) עמד על הקשר שבין אופי המדינה למערכת החוק שהיא מפתחת. בבחינתו את התפתחות מערכות החוק באירופה, הבחין האחרון בין שני סוגי מדינה: רה־אקטיבית ואקטיביסטית. מדינה רה־אקטיבית נוטה שלא להתערב בחיי נתיניה שלא לצורך. כלומר, כל עוד יכולים הנתינים לנהל את ענייניהם בעצמם, המדינה אינה מבקשת להפוך לצד באינטראקציה ביניהם. המדינה מתערבת בענייני הנתינים רק כאשר אלו מזמינים אותה להתערב. בתחום המשפטי, כסוך בין שני נתינים הוא עניינם הפרטי לרוב, ויש באפשרותם לפתור את ענייניהם שלא דרך בית המשפט.⁴⁷

המדינה העוסמאנית הייתה רה־אקטיבית במהותה, וכמוה גם מערכת המשפט שלה.⁴⁸ מאחר ואף מדינה אינה רה־אקטיבית או אקטיביסטית לחלוטין, עלינו לחשוב על ציר בו מדינה יכולה להיות ממוקמת קרוב יותר לאחד הקטבים. במקרה העוסמאני מצביעים מספר מאפיינים של מערכת המשפט על אופייה הרה־אקטיבי. המאפיין הבולט במערכות משפט רה־אקטיביות הוא קיומה של ערכאה משפטית אחת, בה מתרחש ההליך המשפטי מראשיתו ועד סופו בישיבה אחת (בדרך כלל). במערכת מסוג זה, אין הליך טרום משפט, וכל איסוף הראיות ושמיעת העדויות נעשה לראשונה בבית המשפט. יתר על כן, איסוף הראיות והעדים אינו מתפקיד המדינה, או מי מטעמה, אלא תפקיד הצדדים עצמם, המתלונן והנאשם, וזאת משום שהתביעה נמצאת בידיים פרטיות.⁴⁹

ובאמת, מערכת בתי הדין השרעיים העוסמאנים הייתה ללא מבנה היררכי של ערכאות.⁵⁰ אומנם, מבחינה אדמיניסטרטיבית היו הקאדים כפופים למערכת היררכית,

- 45 Peirce, *Morality Tales*, 98-102. כמובן שהיו עוד אמצעים להפיכתו של מקום לעוסמאני. העיקרי שבהם היה השימוש ב'פוליטיקה של הבתים' (household politics) עליה עמד אהוד טולידאנו, ראו: Toledano, 'The Emergence of Ottoman Local Elites'.
- 46 Suraiya Faroqhi, 'The Life and Death of Outlaws in Çorum', in *Coping With the State: Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire 1550-1720*, ed. Suraiya Faroqhi (Istanbul: The Isis Press, 1995), 145-161.
- 47 Mirjan R. Damaška, *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process* (New Haven: Yale University Press, 1986).
- 48 Paz, 'Documenting Justice'.
- 49 Damaška, *The Faces of Justice*, 57.
- 50 Ronald C. Jennings, 'Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri', *Studia Islamica* 48 (1978): 155-161; Peirce, *Morality Tales*, 124.

אך בתי הדין עצמם לא היו כפופים למבנה היררכי. כלומר, זו הייתה מערכת בת ערכאה אחת, וההליך המשפטי נערך, על פי רוב, בישיבה אחת, מראשיתו ועד סופו. כמו כן, לא היה במערכת המשפט העוסמאנית, בין המאות החמש-עשרה והתשע-עשרה, הליך קדם משפטי של איסוף ראיות ועדויות. תיאורטית, סוכני מדינה היו חייבים להביא בפני בית המשפט רק נאשמים החשודים בביצוע עבירות המכונות 'עבירות כנגד האל' (חק אלה).⁵¹ כל יתר העבירות נחשבו, שוב לפחות תיאורטית, 'עבירות כנגד הפרט' (חקאדמי), קרי עבירות כנגד היחיד (בין אם פיזית ובין אם מילולית) ו/או כנגד רכושו. במקרים מסוג זה, מי שאמור לתבוע את העבריין הוא הקורבן או יורשיו החוקיים.⁵²

בית המשפט לא היה המקום היחיד בו יכלו עוסמאנים לפתור סכסוך עם אדם אחר. מכיוון שפנייה לבית הדין הייתה כרוכה בתשלום, שלרבים מהנתנים והנתנות העוסמאנים לא הייתה דרך לשלמו; ומכיוון שרוב האוכלוסייה שחיה במרחב הכפרי, הייתה צריכה להגיע לעיר הקרובה כדי להביא את עניינה בפני שופט, רבים בחרו להגיע לפשרה ופיצוי כלכלי בתוך הקהילה, בהליך שכונה סלח. הליך זה יכול היה להתבצע בכמה וכמה פורומים (מול אמאם השכונה, מח'תאר הכפר, ראש הגילדה המקצועית, או מועצת השבט). במקביל, אוכלוסיות שלמות היו פטורות מלעמוד למשפט בבתי הדין השרעיים, ביניהן: חיילים, פקידי מדינה, חברי גילדות, נכבדים, ונתנים זרים.⁵³

כבר ציינת למעלה שבמערכת המשפט העוסמאנית לא התקיים הליך ערעור מובנה, דבר אופייני למערכות משפט רה-אקטיביות בהן הערעור מתקיים רק במידה ונמצא פגם חמור בהליך המשפטי עצמו. כלומר, הערעור בוחן את עבודת השופט, ולא את המקרה. באימפריה העוסמאנית, עד לרפורמות המשפטיות של התנוזימאת (משנות השלושים ועד לשנות השמונים של המאה התשע-עשרה), לא ניתן היה להפוך החלטה

51 עבירות חק אלה כוללות: גניבה, שוד דרכים, שתיית יין, קיום יחסי מין אסורים, והאשמת שב בקיום יחסי מין אסורים. בעבור עבירות אלה הקוראן מציין עונשי חובה המכונים סיג (חד).

52 Peirce, *Morality Tales*, 89.

53 בפועל, רוב העבירות, כולל אלו של גניבה או קיום יחסי מין אסורים, הובאו לידיעת בית המשפט על ידי אנשים פרטיים.

53 Eyal Ginio, 'The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selanik (Salonica) During the Eighteenth Century', *Turcica* 30 (1998): 192, 206-208; Boğaç A. Ergene, 'Social Identity and Patterns of Interaction in the Sharia Court of Kastamonu (1740-44)', *Islamic Law and Society* 15 (2008): 42-48; Işık Tamdoğan, 'Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Uskudar and Adana', *Islamic Law and Society* 15 (2008): 55-83.

של שופט על פיה, למרות שבמקרים נדירים נדונו קובלנות על פסיקת שופטים על ידי הרשות המבצעת הבכירה.⁵⁴

ניתן לזהות במערכת משפט זו מאפיינים רה־אקטיביים נוספים: העדפה של העדות הדבורה על פני המסמך הכתוב; חובת ההוכחה על המתלונן; וההעדפה הברורה של בית המשפט לשמש כבורר ולהגיע ליישוב הסכסוך בין המתלונן לנאשם. הדוגמה הבולטת ביותר הינה במקרי רצח בכוונה תחילה המצדיקים הוצאה להורג כגמול (*kisas*). במקרים אלו, יורשיו החוקיים של הנרצח זכאים היו לממש את זכותם לגמול, או אז הנאשם היה מוצא להורג, אל מול בחירה למחול לרוצח (*afv*) ובתמורה לקבל ממנו כסף כפיצוי על אובדן החיים (בערבית־דיה, בתורכית עוסמאנית־*diyet*). עד לאמצע המאה התשע־עשרה סכום הפיצויים נקבע במשא ומתן בין הצדדים, על סמך קווים מנחים. ראוי לציין, עם זאת, כי למערכת המשפט העוסמאנית היו כמה מאפיינים אקטיביסטיים, שבררך כלל לא נמצאים במערכות משפט רה־אקטיביות, לדוגמה: העובדה שהשופט היה בעל השכלה משפטית, או קיומם של פרוטוקולים של הדיונים המשפטיים (הסג'ל).

בתקופות אלה גם מערכת אכיפת החוק הייתה רה־אקטיבית. למעשה, השלטון השתדל להתערב כמה שפחות בענייני הנתינים. כל עוד הסדר הציבורי נשמר והמיסים משולמים, המדינה העוסמאנית לא התערבה. המקרים בהם התערבו גורמי אכיפת החוק היו ספורים. הם כללו מלחמה בכנופיות שודדי דרכים באזורים בהם החיים הסדירים נפגעו; ובמקרים בהם אמור להינתן עונש, המשפט נערך בנוכחות המושל שאנשיו היו אלו שהוציאו את העונש לפועל. מדובר היה במשפטים של עבירות חק אללה. מי שקיים את המשפט היה הקאדי, אלא שהמשפט התקיים בלשכת המושל.

אחת הדוגמאות לאופייה הרה־אקטיבי של אכיפת החוק היא פעולת הקסאמה. פעולה זו יושמה במקרה שנמצאה ברחוב גופת אדם, שלא מת מוות טבעי, ולא נמצא חשוד לביצוע העבירה. המושל היה דורש מן השכונה להמציא חשוד, אבל היה ופרנסי השכונה לא יכלו להמציא חשוד, חמישים גברים מן השכונה בה נמצאה הגופה נדרשו להישבע שאין הם יודעים מיהו הרוצח ועל השכונה היה לשלם קולקטיבית את

54 Peirce, *Morality Tales*, 124. על האופי הרה־אקטיבי של מערכת המשפט העוסמאני, ראו: Martin Shapiro, 'Islam and Appeal', *California Law Review* 68 (1980): 350-352; David S. Powers, 'On Judicial Review in Islamic Law', *Law and Society Review* 26:2 (1992): 324; Eyal Ginio, 'Coping with the State's Agents "from Below": Petitions, Legal Appeal, and the Sultan's Justice in Ottoman Legal Practice', in *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire – Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, eds. Eleni M. Gara, Erdem Kabadayi, and Christoph K. Neumann (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari, 2011), 45

דמי הדמים ליורשיו החוקיים של המת. אם לא היו יורשים חוקיים, דמי הדמים היו משולמים למדינה.⁵⁵

המדיניות הרה־אקטיבית הוסיפה להתקיים לכל אורך המאות השש־עשרה ובעיקר השבע־עשרה, שהתאפיינה בכיזור של מערכת המנהל האימפריאלי. אך במאה השמונה־עשרה אנחנו עדים לשינויים ראשונים בתפיסה הרה־אקטיבית, שבאו לידי ביטוי בשני מישורים: הראשון, באופן ניהול הבירה האימפריאלית, והשני, בהתערבות מאסיבית של מושלים אל תוך ההליך הפלילי, מתוך ניסיון להפוך לשחקנים דומיננטיים יותר בכל תחומי החיים של התושבים.

בירת האימפריה העוסמאנית הפכה עם ראשית המאה השמונה־עשרה למטרופולין גדול שהורכב באחוזים ניכרים ממהגרים. מכיוון שכך, רבים מאנשי העיר היו לא מוכרים. פירוש הדבר היה, שהפיקוח העירוני לא יכול היה להתבסס עוד על היכרות. אם בעבר תושבי שכונות הכירו האחד את השני ולכן יכלו לפקח האחד על השני ולסמן את הזר (*garip*) כפוטנציאל לסכנה, הרי שכעת אזורים שלמים של העיר היו מאוכלסים במהגרים. לצד התפתחות זו, בעשורים הראשונים של מאה זו חוותה הבירה שלוש מרידות ב־1703, מרידת פטרונה ח'ליל ב־1730 ומרידת השווקים ב־1740. לצד ההגירה, הובילו המרידות לשינוי שיטת אכיפת החוק בעיר, ולקראת הרבע האחרון של המאה העיר נוהלה על ידי הממשל האימפריאלי. תהליכים דומים התרחשו במקביל במטרופולינים אחרים דוגמת לונדון, פריז ווינה.⁵⁶

לענייננו כאן, כמו מטרופולינים אחרים, החל הממשל המרכזי לבחון שיטות פיקוח חדשות, שכללו בין השאר כוחות שיטור חדשים (אם כי עדיין לא משטרה במובן המודרני) והפקדת השיפוט בענייני פלילים על גופים הכפופים ישירות לשלטון המרכזי. על כל אלה נוספו אמצעי פיקוח חדשים על מי שהיגרו אל העיר מבחוץ. בניית שדרות רחבות שפילסו דרך בין הסמטאות הצרות החלה למעשה רק בשנות השלושים המאוחרות של המאה התשע־עשרה.⁵⁷

55 Peters, *Crime*, 72-73; *EP*, s.v. *Kasāma* (Pedersen J; Linant de Bellefonds Y); E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat (Leiden: E.J. Brill, 1978), Vol. 4, 687-690; Mehmet Zeki Pakalın, 'Kasāme', *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951) Cilt. 7, 205.

56 Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul*; Başaran, *Selim III, social control and policing in Istanbul*.

57 זינפ צ'ליק (Çelik) כתבה על שינוי פני העיר במאה ה־19, והתייחסה בספרה לשיטור ומשטור העיר, ראו: Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 1993)

בעולם כולו וגם בחקר המזרח התיכון, מתקיים דיון בין היסטוריונים באשר לשאלת תיקוף תחילת המודרנה. אם בוחנים את השינויים בהליך הפילי על פי החלוקה לרה-אקטיבי/אקטיבי, הרי ששינויים שהונחו מלמעלה-למטה היו רלוונטיים לבירת האימפריה בלבד, ולמעשה לא כללו את הרוב המוחלט של האימפריה, שכלל כמה ערים גדולות מאוד ובהן קהיר, חלב ודמשק.

בגרף של יחסי מרכז-פריפריה, או מרכז-ביזור, המבטאים את יחסי השלטון המרכזי וניהול הפרובינציות, המאה השמונה-עשרה נחשבת לתקופה בה הביזור היה רב יחסית. מחקרים העוסקים בפוליטיקה של הבתים (household politics) מראים זאת בצורה יפה, בעיקר נוכח העובדה שבשלב זה, בפרובינציות רבות 'בית' אחד הפך דומיננטי ושלט בפועל על אזור שלם. זאת בניגוד למאה השבע-עשרה, בה מספר בתים ניהלו מלחמות על הזכות לקבל תפקיד מהשלטון המרכזי. סיפורו של דאהר אל-עמר יכול להוות דוגמה מקומית להתפתחות זו.⁵⁸

אלא שאם בוחנים את אופן ניהול אכיפת החוק מקבלים תמונה שעלולה לבלבל את המתבונן. בתקופה זו רואים שיותר ויותר מושלים, בין אם ממונים מן המרכז ובין אם ראשי בתים שפלטו לעצמם דרך לעמדת מושל, לא קיבלו את התפיסה המשפטית הרה-אקטיבית, שאפינה את החוק והמשפט העוסמאניים.

מספר חוקרים של המאה השמונה-עשרה, ובהם אייל ג'ינאו וג'יימס בולדווין (Baldwin) מצביעים על כך שבמאה זו מושלים לא קיבלו את העובדה שעבירות

58 על הפוליטיקה של הבתים, ראו: Rifa'at Abou El-Haj, 'The Ottoman Vezir and the Pasha Households 1683-1703: A Preliminary Report', *Journal of American Oriental Society* 94 (1974): 438-447; Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650* (New York: Columbia University Press, 1983); Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlıs* (New York: Cambridge University Press, 1997); Toledano, 'The Emergence of Ottoman Local Elites (1700-1800): A Framework for Research', in *Middle Eastern Politics and Ideas: A History From Within* eds., Ilan Pape and Moshe Maoz (London and New York: Tauris Academic Carter V. Findley, 'Political Culture and the Great Households', in: *The Cambridge History of Turkey*, Vol. 3, ed., Suraiya N. Faroqhi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006): 65-80. דרור זאבי מראה כיצד התנהלה הפוליטיקה של הבתים במאה ה-17, וכללה מאבק בין כמה בתים על הבכורה, ראה: דרור זאבי, המאה העות'מאנית: מחוז ירושלים במאה השבע-עשרה (ירושלים: יד בן צבי, 1997). אוריאל הד ואמנון כהן, ראה: אוריאל הייט, דאהרא לעמר שליט הגליל במאה הי"ח — פרשת חייו ופעולותיו (ירושלים: ראובן מס, 1976); Amnon Cohen, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration* (Jerusalem: Magnes Press, 1973).

הנוגעות לזכויות היחיד (חקאדמי) לא היו תחת פיקוחם. הם גם לא קיבלו את העובדה, שלפחות באופן תיאורטי, עברייני יכול היה לקנות את החופש שלו בתמורה לפיצוי קורבן העבירה או יורשיו החוקיים.⁵⁹

הדרך בה פעלו מושלים כדי להתערב במשפטים כאלו הייתה להכריז על העברייני כפושע מועד. מי שהוכרז ככזה יכול היה להישפט על ידי המושל ולהיות מוצא להורג, וזאת כחלק מתפקידו של המושל להגן על הקהילה. כמו בעבירות המפירות את זכויות האל (חק אללה), גם עבריינים אלו נשפטו על ידי הקאדי בלשכת המושל ובנוכחות האחרון. בדרך כלל פורום משפטי זה לא הותיר אחריו רישום, בניגוד לבית הדין השרעי. בולדווין, למשל, מצא רישומים של הפורום המשפטי של מושל קהיר, ואף שרישומים כאלה נדירים מאוד, הם מהווים הוכחה לקיום הפורום ולדרך עבודתו, בה הקאדי – ולא המושל עצמו (שרק נכח בהליך) – הוא השופט. רישומי בית משפט מאפיינים, כפי שציינתי, מערכות משפט אקטיביסטיות, ולכן אין זה מפליא שעל פי רוב לא נותרו רישומים מפורומים משפטיים אלו.

המעבר ממדיניות רה-אקטיבית לאקטיבית בפרובינציות נולד ממוטיבציות שונות לחלוטין מאלו שבבירה. נוכח העובדה שמדובר בתקופת ביזור, בה האחריות על המושל הייתה רבה יותר, מושלים לא היו מוכנים שבאזורי שליטתם יתנהלו דברים שלא על ידם. במקביל, ראשי בתים היו אנשים אמביציוזיים וריכוזיים מאוד באופן ניהולם. כך נוצר מצב בו בפרובינציות אנחנו עדים לתהליך של מימוש תפיסות אקטיביסטיות במסגרת מערכת המשפט הרה-אקטיבית.

מכיוון שמושלים יכלו, לפחות תיאורטית, לא לכבד הסכם מחילה ובקשת פיצוי כספי בין עברייני לקורבן עבירה, חלק מן האוכלוסייה בחר שלא להביא את ענייניו אל מול בית המשפט. במקום זאת, בחרו הצדדים להגיע להסכמה בפורומים משפטיים אחרים, שיכבדו את ההסכם בין הצדדים. עלינו להבין שבעבור רבים מקורבנות העבירה, הפיצוי הכספי היווה קרש הצלה כלכלי, בעיקר אם הקורבן איבד את יכולת הפרנסה, או אם אב המשפחה נרצח והותיר אחריו אישה וילדים.

כוונת המושלים הייתה להעצים את התערבותם בחיי הנתינים תחת אחריותם, אבל בפועל הובילה ההתערבות של המושלים לתוצאה הפוכה. בסוציולוגיה וקרימינולוגיה המושג 'The dark figure' מתייחס לכמות מקרי הפשיעה הלא מדווחים או שלא נתגלו על ידי רשויות האכיפה.⁶⁰ פעולת המושלים הובילה לכך שפחות ופחות מקרי פשיעה

59 Ginio, 'Administration'; James Baldwin, 'The Pasha's Diwan: Litigation and Politics in late 17th /Early 18th-Century Cairo', In *New Approaches to Modern Egyptian Legal History*, eds. Khaled Fahmy and Amr Shalakany (Cairo: American University in Cairo Press, Forthcoming).

60 Mike Mauire, *Crime Statistics*, 161-162; Knafila, *Structure, Conjuncture*, 34-36.

הובאו לידיעת הרשויות. ובאמת, הצצה לרישומי בתי הדין מעלה שאלה לגבי ההיקף הקטן של פשעים שמופיעים שם. זו אולי אחת הבעיות הקשות איתה נאלץ הממשל להתמודד במהלך התנוימאת.

החל מסוף המאה השמונה-עשרה, או ראשית המאה התשע-עשרה הארוכה (כפי שהיסטוריונים מכנים את התקופה משלטון סלים ה-3 ועד לכניעת האימפריה העוסמאנית בסוף מלחמת העולם הראשונה ב-1918),⁶¹ בחרו מקבלי ההחלטות העוסמאנים במודע להפוך את המדינה העוסמאנית למדינה אקטיביסטית. המודל שעמד לנגד עיניהם הוא המודל הצרפתי. לכאורה, קל יותר היה לעוסמאנים לאמץ את המודל הבריטי שהתאים להלך הרוח הרה-אקטיבי שלה, אולם מכיוון שכוונת מתווי המדיניות הייתה למרכז את השלטון ולהכפיף את הפרובינציות לשלטון המרכזי, כמו גם להנכיח את המדינה בכל אספקט מחיי הנתינים, לא היה כל היגיון לפעול על פי המודל העוסמאני הקיים או לנסות ולשלב בו תפיסות בריטיות. במאמר מוסגר אציין שמערכות משפט רה-אקטיביות ידועות ככאלו המעודדות דווקא ביזור.

בפועל, המעבר משיטות שיטור, משפט וענישה רה-אקטיביות לאקטיביסטיות דרך למעלה מארבעה עשורים, החל מ-1840 ועד לראשית שנות השמונים של אותה מאה. בעבר היה נהוג לצייר מהלך זה כמעבר ממשפט 'דתי' למשפט 'חילוני'.⁶² כיום ישנם עדיין מי שמחזיקים בתפיסה זו, אלא שהיא הופרכה על ידי סוציו-לגליסטים. מכל מקום, במהלך עשורים אלו ניכרו שני תהליכים בולטים: ראשית, המשך השימוש במשפט השרעי, ושנית, הסדרת אופי הניהול האקטיבי כפי שהתעצב על ידי המושלים בסוף המאה השמונה-עשרה. המטרה של תהליכים אלו הייתה למרכז את ההליך הפלילי ולהופכו לאקטיביסטי.⁶³

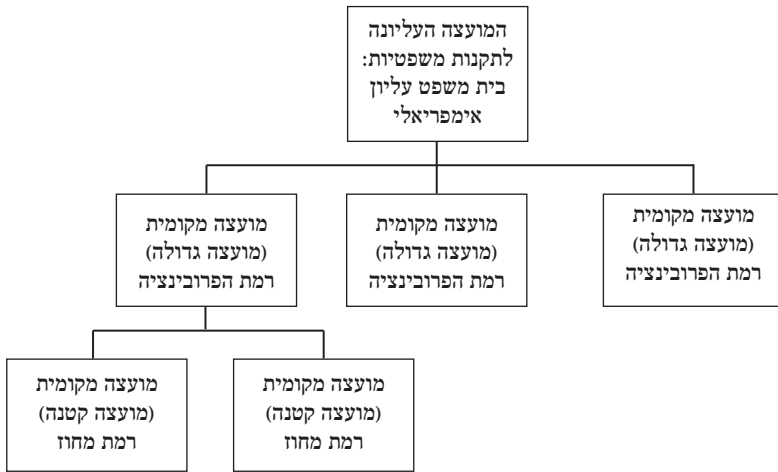
כיצד זה קרה בפועל? משפורסם הקוד הפלילי הראשון של התנוימאת ב-1840 הוחלט להטיל את יישומו על המועצות המקומיות בפרובינציות. עיקר עניינן של

61 על המאה ה-19 הארוכה בהיסטוריוגרפיה העוסמאנית, ראה: Faruk Tabak, 'Local Merchants in Peripheral Areas of the Empire: The Fertile Crescent During the Long Nineteenth Century', *Review* XI/2 (1988): 179-214; Reşat Kasaba, 'A Time and Place for the Nonstate: Social Change in the Ottoman Empire During the 'Long Nineteenth Century'', in *State Power and Social Change*, eds., J. Migdal et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 1994): 207-230; Ehud R. Toledano, 'Social and Economic Change in the 'Long Nineteenth Century'', in *The Cambridge History of Egypt*, vol. 2, ed., W. M. Waly (Cambridge: Cambridge University Press, 1998): 252-284.

62 Avi Rubin, 'Ottoman Judicial Changes in the Age of Modernity: A Reappraisal', *History Compass* 6 (2008): 3-4.

63 Paz, 'Documenting Justice'.

מועצות אלו היה ניהול הפרובינציות בצורה יעילה יותר. מבנה מועצות אלו נגזר ממבנה מועצות המושלים במאה השמונה-עשרה. השינוי הגדול היה בכך שכעת קיומן היה חובה ושעל חבריהן נמנו גם נציגי הקהילות שחיו באותה פרובינציה, כולל לא-מוסלמים נוצרים ויהודים. בנוסף, נוצרה היררכיה בין המועצות המקומיות. מועצות מחוזיות היו כפופות למועצה הפרובינציאלית של הפרובינציה אליה היו שייכים. המועצות הפרובינציאליות היו כפופות למועצה העליונה לתקנות משפטיות.

מבנה מערכת המשפט בפרובינציות, 1840-1866

מהלך זה נועד לגייס את המושלים לתהליך המרכזי, שכן מרכזו פירושו של דבר פחות כוח בידי המושלים ויותר פיקוח על עבודתם מצד השלטון המרכזי. לכן, על מנת שמהלך זה יצלח, הסדיר השלטון המרכזי את אופי עבודת המושלים האקטיביסטיים. אחת השאלות שנשאלת היא מדוע המועצה המקומית קיבלה לידיה את יישום החוק הפלילי החדש, ולא הקאדי בבית הדין השרעי? ובכן, כפי שכבר נטען, מערכת בתי הדין השרעיים הייתה רה-אקטיבית בהגדרה, ולכן היא לא התאימה ליישום חוקים שאט-אט הפכו אקטיביסטים. מטרת המחוקקים הייתה לבטל את ההפרדה בין עבירות כנגד חק אלה ובין עבירות חקאדמי, ולהפוך את שתיהן לעניינה של המדינה. המודל שעמד לנגד עיני מקבלי החלטות היה הפורום המשפטי של המושל, כפי שעבד ושפט לאורך המאה השמונה-עשרה. המשפטים התנהלו מעתה במועצה המקומית, מול חבריה שכללו את המושל, הקאדי, מופתי, פקירי מנהל בכירים, קציני משטרה ונציגי הקהילות השונות. מי שניהל את המשפט היה הקאדי, אבל ההרשעה התקבלה ברוב קולות חברי המועצה.

הממשל המרכזי שם לו למטרה להביא לעליה במספר הפשעים שמובאים לידיעת השלטונות כחלק מהשאיפה להוביל למרכזו השליטה על חיי הנתינים בפרובינציה. הדרך לעשות זאת כללה שני אלמנטים. ראשית, הפנייה לבית המשפט לא עלתה כסף, בניגוד לפנייה לבית הדין השרעי. שנית, ההבטחה כי בכל מצב של הרשעה קורבן העבירה יזכה לראות ענישה אפקטיבית של העבריין לצד פיצוי ודאי שלו. כלומר, בניגוד לעבר, הרשעה וענישה לא רק שלא ביטלו את הסכם הפיצויים, אלא שכעת המדינה היא זו שווידאה כי הקורבן יקבל פיצוי כספי. אם אין די בכך, הרי שנקבע תעריף פיצוי קבוע, שהיה שווה ערך למלוא הסכום הנקוב בשריעה. כלומר, בניגוד לעבר, בו הקורבן עשוי היה להסתפק בסכום זעום ובלבד שיקבל פיצוי כלשהו, הרי שכעת הסכום עמד על המקסימום. על מנת לאפשר תשלום השכילה המדינה לחלק את התשלום לשלושה תשלומים לאורך שלוש שנים, בכדי להבטיח את יכולת העבריין ומשפחתו לעמוד בתשלום.

בתוך כחמש שנים מראשית עבודת בתי המשפט הפליליים במועצות המקומיות חלה עלייה תלולה במספר התיקים שהובאו בפני בתי המשפט, המעידה על האמון שהציבור רכש למערכת החדשה, שהתייצבה לצד הקורבן. שימור הזכויות השרעיות של הקורבן או יורשיו הם שאפשרו מהלך זה. ראוי להזכיר כי יש הרואים בשילוב בין פרוצדורה אקטיביסטית ובין משפט שרעי שעטנזו לא ראוי, שזכה לכינוי 'Dual System'.⁶⁴ תפיסה זו גורסת שהמערכת שנוצרה הייתה לא שרעית ולא מודרנית. חוקרים אלה מחזיקים בתפיסה טהרנית של מהי מערכת משפט שרעית ומהי מערכת משפט מודרנית.

אחרי 1840 פורסמו עוד שני קודים פליליים. ב-1851 פורסם קוד פלילי נוסף, בו באה לידי ביטוי התפיסה שהן עבירות חקאדמי והן עבירות חק אללה נשפטו על ידי אותה המערכת, ובנוסף ניתן מענה לכל הבעיות איתן התמודדו השופטים (בעיקר חברי המועצה העליונה לתקנות משפטיות). הקוד של 1858 נועד בעיקר להגדיר עבירות באופן מודרני וזאת על מנת לאפשר הרשעות. עלינו להבין שההיגיון המשפטי השרעי מציב רף הוכחות גבוה כדי להבטיח שאדם חף מפשע לא יורשע. מערכת משפט מודרנית לא יכולה להתנהל לפי רף ראיות זה. בנוסף, מעט מאוד עבירות הוגדרו על ידי השריעה, דבר שהקשה על עבודת השופטים. נוכח זאת, הקוד של 1858 כבר מסווג עבירות, מגדיר את המעשה, וקובע טווח ענישה לכל עבירה.

64 Rudolph Peters, *Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2005); Ruth A. Miller, *Legislating Authority: Sin and Crime in the Ottoman Empire and Turkey* (New York: Routledge, 2005), chapters 1, 5. לביקורת הגישה הרואלית, ראו: 59-56. Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts*.

העלייה במספר התיקים המשפטיים שהובאו בפני המועצות המקומיות בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה הובילה למצב בו תיקים רבים היו תקועים למשך חודשים לפני שטופלו. מצב זה הוביל את המועצה העליונה לתקנות משפטיות (Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye) ומי שעמדה בראש מערכת המשפט הפלילי, להטיל על המשטרה שאך זה הוקמה, לקחת חלק בהליך הפלילי. בעשור זה אף הוקמה המשטרה העוסמאנית, על פי מודל הז'נדרמריה הצרפתית. כלומר, היה זה גוף צבאי למחצה (בדומה למשמר הגבול בישראל), שמטרתו לחזק את השליטה של הממשל בפרובינציות (ולא לעסוק בפלילים).

אבל, במחצית השנייה של שנות הארבעים ציוותה המועצה העליונה לתקנות משפטיות על השוטרים לגבות עדויות מעדים ולהעלותן על כתב ולהגישן לבית המשפט. כמו כן, הוטל עליה להמציא חשודים ולחקור אותם לפני הבאתם לבית המשפט. בפועל, נוצר בפעם הראשונה הליך טרום משפט, וחלק מן החומר שהובא לעיון השופטים היה חומר כתוב. ההליך המשפטי השרעי החל משתנה בפועל וקיבל מימדים אקטיביסטיים.

במקביל, במחצית השנייה של עשור זה התמעטו מאוד ההוצאות להורג והענישה הגופנית, ואת מקומם תפסה ענישה חדשה – מאסר עם עבודות פרך. עם השנים תקופות המאסר התארכו והענישה הפכה לוודאית, כלומר, נאשם יכול היה לדעת מהו העונש הצפוי לו בגין העבירה בה הוא מואשם.

החל מסוף שנות השישים ועד לראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה החל השלב האחרון בתהליך המרכזי. בשנים אלו הוקמה מערכת המשפט הניזאמית שתפסה את מקום המועצות המקומיות. מערכת משפט זו כללה גם בתי משפט פליליים ואזרחיים – וזהו החידוש הגדול שלה – עליה עמד אבי רובין בספרו.⁶⁵ בסופו של תהליך הקמת מערכת בתי משפט זו, שנמשך כחמש-עשרה שנה, הוסדר הליך פלילי חדש ומודרני. בשנת 1879 התפרסמו קוד הפרוצדורה הפלילית וקוד הפרוצדורה האזרחית, וכן חוק בתי המשפט הניזאמיים. באותה השנה המשטרה פוצלה לשני גופים: ז'נדרמריה (שעסקה במרחב הכפרי ולבשה אופי צבאי למחצה) ומשטרה אזרחית (שפעלה בערים ועניינה היה מניעת ופיענוח פשיעה). בכך הגיע לסיומו המעבר מרה-אקטיביזם לאקטיביזם כדי להתאים לתפיסת המדינה כפי שראו זאת ראשיה. המדינה העוסמאנית משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד לסופה הייתה מדינה שונה

65 Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts*. עבודתו של רובין במערכת המשפט הניזאמית והתמקדותו במשפט אזרחי פורצת דרך. ניתן היה לחשוב שיהיו הרבה עבודות על מערכת משפט מאוחרת זו, אבל בפועל אין הרבה כתיבה עליה. ההבנה שכניסת המדינה לתחום האזרחי הייתה אקורד סיום לתהליך מרכזי היחסים בין הפרט למדינה ובין המדינה לפרט, הופכים עבודה זו למרכזית בהבנת המעבר של המדינה המודרנית למודרנה.

מזו שקדמה לה. כחלק מהליך זה, הזכויות השרעיות של הקורבן חדלו להיות חלק מההליך הפלילי וחזרו להיות עניין פרטי בין העבריין לקורבן העבירה.

מסקנות

בטור זה ביקשתי להראות ש'פשיעה' כיחידת ניתוח בסיסית מוסיפה נדבך חשוב למאמץ של חוקרים לברר את התהליכים הפנימיים שהיו כרוכים במעבר המדינה העוסמאנית למודרניות, לצד קטגוריות נוספות. המבט ממעוף הציפור שהוצע כאן נועד לאפשר לנו להבין כיצד יחסי מדינה-חברה הושפעו מן האופן בו מקבלי ההחלטות העוסמאנים תפסו את תפקיד המדינה. הבניית המדינה העוסמאנית – מדינה שהייתה בין הבודדות ששרדו לאורך זמן כה ארוך – נמשכה עד לסופה, וזאת על מנת לענות על האתגרים השונים.

השיח על הבניית המדינה נערך בדרך כלל את הגורם האנושי.⁶⁶ כך, נשאר השיח ברמת המסגרת המוסדית אל מול המסה האנושית. בחינה של תהליך הבניית המדינה דרך פשיעה מחייב להכניס חזרה לתמונה בני אדם וסיפורי חיים, שהרי גם 'המדינה' כסובייקט מפורקת לגורמים אנושיים, וכפי שראינו, תהליכי מרכז וביזור חושפים מתחים בין הדרגים השונים של מקבלי ההחלטות. בנוסף, נגלה ההיגיון הפנימי לממשל העוסמאני ולאופן ניהול המדינה העוסמאנית. וכך, למשל, ניסיונות המרכז בסוף המאה השמונה-עשרה נבעו ממניעים שונים בכירה ובפרובינציות.

אחת התמות העיקריות במעבר של החברה העוסמאנית למודרנה היא רעיון ה'התמערבות'. על פי רעיון זה, תהליכי המודרנה באימפריה העוסמאנית היו בסך הכול חיקוי, לא מוצלח, של המערב. מאחורי חיקוי זה, שזכה לכינוי התמערבות, עמדה ההנחה שהחיקוי היה של סממנים חיצוניים בלבד ולא כלל את הרעיונות שעמדו מאחוריה. תמה זו כבר אינה תקפה בקרב היסטוריונים של האימפריה העוסמאנית, אבל עדיין חיה ובוועטת בקרב מי שאינם מומחים להיסטוריה עוסמאנית של המאה התשע-עשרה. בחינה של המעבר למודרנה דרך פשיעה חושף דווקא את השימוש שעשו מתווי המדיניות בכלים עוסמאניים ומוסלמיים כדי להוביל את תהליכים אלו. כלומר, הם מאתגרים את הנחת היסוד שתהליכי המודרניזציה היו בראש ובראשונה תהליכי חיקוי של מדינות המערב. אם לא די בכך, הרי שהבחירה במודל הצרפתי על פני המודל הבריטי לניהול המדינה המודרנית נראית כמו בחירה מושכלת של הדגם

Rifa'at Abou-El-Haj, *The Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* (Ankara: IMGE Kitabevi, 2000); Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994).

הצרפתי, שתאם לצורכי הממשל המרכזי. זאת למרות שהמודל הבריטי היה קרוב יותר בתפיסותיו למודל העוסמאני הטרנס-מודרני.

לבסוף, הקטגוריה 'פשיעה' מאפשרת לחוקר לבצע השוואות לתהליכים מקבילים במקומות אחרים בעולם. התמונה שמתקבלת היא שהקשיים והדילמות איתן התמודד הממשל העוסמאני היו דומים ביסודם לשאלות בהן דנו אימפריות אחרות באותה העת. השוואה מסוג זה תסייע להנגיש את ההיסטוריה המזרח תיכונית והמוסלמית למי שאינם עוסקים בחברות אלה. חלק מהנגשה זו כוללת הצפת תהליכים בעייתיים של המדינה העוסמאנית, וזאת בניגוד לתמונה הוורודה מדי שציירו חוקרים לפני כמה עשורים, תמונה שבעיקרה הייתה לעומתית אל מול השיח המזרחני.